

Manova, Dariya. „*Sterbende Kohle*“ und „*flüssiges Gold*“. *Rohstoffnarrative der Zwischenkriegszeit*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2021, 354 S. ISBN: 978-3-8353-3920-0

„‘Замиращи въглища’ и ‘течно злато’. Наративи за суровините между двете световни войни“ – така би звучало в превод на български заглавието на тази монография. И нищо в него не подсказва, към кой раздел на Универсалната десетична класификация (УДК) следва да се причисли тази библиотечна единица. Само в краткия текст на обложката е добавено, че фокусът на изследването е насочен към „популярната литература и публицистика в Германия през 20-те и 30-те години на 20 век“. Така още паратекстът на книгата показва едно от най-интригуващите ѝ качества: литературоведския подход към един корпус от обекти, обединяващ в себе си основните стълбове на модерната култура. Технологичното, икономическото, социалното и политическото развитие на модерното общество се пресичат в ключовия мотив „суровина“, а водещите тенденции на неговата трансформация са почти повсеместни. Сложните взаимовръзки между субектите и параметрите на четирите плана не може да се проследят в линейна последователност или в дисциплинираната йерархична структура на традиционните системни схеми. Елементи от един дискурс препращат към друго духовно поле, а оттам тръгват нишките към социални пространства, които са влезли като теми в писмеността поради бита си на реална жизнена среда на човешките общества.

Още с „Въведение: Енергия и суровина в литератур(ознанието) [sic!]“ (с. 7–25) авторката показва някои характерни черти на стила си. Веднага се проявява високата фактологична гъстота на тази монография, почерпила подтик и аргументи от многобройни писатели. Текстът започва с мотото от Бертолт Брехт – лошото момче в театъра на Ваймарската република, когото – предвид последвалата му широка и устойчива рецепция и апология – можем да оценим като основател на дискурс, както би се изразил Фуко. А препратката към една от почти безчетните творби на този нестандартен автор е точно подбрана – така нареченият „Рурски епос“, планиран от Брехт, Курт Вайл и Карл Кох. В експозето си драматургът разглежда геологията на този регион като находище на семпли образи, които разкриват светогледа на века. А композиторият на проекта Вайл пише в писмо до съпругата си, известната модерна певица Лоте Ления:

[...] безграничната неправда, човешки същества да работят непосилно на 700 метра под земята в пълна тъмнина, на тежък и мръсен въздух, само и само Круп да добави към годишната си печалба от 200 милиона още 5 – това трябва да бъде показано, и то така, че никой вече да не го забрави. (Но трябва да стане изненадващо, иначе ще ни запушат устите!) (с. 8)

С тази препратка към контекста на белетристиката, която предстои да коментира в следващите над триста страници, авторката въвежда в един от лайтмотивите на изследването си – метафоричния потенциал на въгледобива за изобразяване на социалния проблем с прости средства (както е замисълът на цитирания по-горе проект):

Въглищата, следователно, са протагонист в една история на успеха, но от друга страна, в качеството си на главния работодател в Рурския басейн и заедно с управниците им са отговорни за една социална дълбочинна структура, в която миньорите и в буквалния, и в преносния смисъл са най-ниско поставени (с. 9).

На тези първи страници от книгата се очертава и друга интригуваща черта на изложението – разгледаните нетрадиционни наративи не са самоцелен подбор на авторката. Налага го тенденцията да се демонстрира категоричното неприемане на „драматургията на кулинарния театър“, който по изрази на Брехт обслужва консуматорските потребности на едно общество в стагнация. Процесът, довел до Сецесиона в разцвета на европейската Модерност, при естетизирането на „суровината“ като метафора на икономически, социални, политически и естетически трансформации в началото на 20 век диктува друга естетика: разграждане на литературоведските класификации за типове и жанрове, силен ракурс към социалната реалност на съвременността, политизиране на сюжети и персонажи. А беглата бележка за бързото прихващане на ‚каучук‘, ‚памук‘ и ‚синтетични материали‘ в това течение показва, че бинарът ‚въглища-петрол‘ репрезентира целия дискурс ‚суровина‘ в индустриалното общество.

Въведението заслужава внимание и с това, че авторката се дистанцира от повечето литературоведски изследвания, които са „под знака на една история и археология на знанието, следваща Мишел Фуко“, но водещи до „дематериализиране на Модерността“ (с. 13). Макар и спорна по принцип, тази теза е основателна с оглед на точно очертания предмет на изследването. Манова ясно заявява своята научна цел: да разкрие механизмите на масовото въздействие на превърнатите се в знакови системи „суровини“ и чрез рецепцията на текстовете от онова време да покаже взаимозависимостта между реални обекти, словесни интерпретации и произтичащи от тях менте факти. За целта тя разграничава изследователския подход в историческите науки (социално историческа традиция на работническото движение) и изследванията върху историята на мотивите и техниката (с екологично-историческа и културоведска перспектива към обмена между геология и индустрия). На тази база авторката въвежда и поддържаната от нея методология на „едно ново литературознание“ (с. 18), което в стила на cultural studies подхожда не толкова исторично, колкото системно теоретично към изследваните явления и обекти. Но германистичните публикации Манова критикува заради твърде устойчивата историчност и склонност към афиширане на дедуктивни тези, без съсредоточаване върху конкретните явления. Целта на нейното изложение е да коментира възможно най-голям кръг текстове от разнороден тип и е различен стил, за да покаже, как стават трансформациите и какво е обратното въздействие на литературата върху социалната реалност. В двадесет и петте встъпителни страници фигурират петдесет бележки под линия – не само библиографски описания на научна литература по темата, но и пояснения на термини или коментари по проблеми. Това е поредна силна черта на маниера на Манова – въпреки високо литературния си стил тя умее да поддържа увлекателен тон, който прави четенето на тази книга леко и забавно, но препраща и към научните основания на собствените си разбори.

Затова лекият, почти сладкодумен тон съвсем не опростява аналитичния прочит на документите по темата. Едно първо и много сериозно предизвикателство поставят пред авторката многобройните и разнородни публикации, очертаващи изследователското поле „суровина“. Монографията има забележително добре композирана основна линия, която отчита едновременно няколко водещи момента: политическите ситуации, индустриалните тенденции и пазарните механизми, медийната среда и условията за публикуване, особеностите в биографиите и индивидуалните профили на цитираните писатели. Тази амалгама от фактори е подредена по културологически съображения, за да обоснове интертекстуалната структура на много големия корпус от писмени документи.

Първата глава „Следвоенни суровини“ (с. 27–58) въвежда новата вълна в суровинната политика – петролът от Америка става конкурент на въглищата като традиционна суровина и първоначално възбужда опасения, предубеждения и дори отрицателни религиозни реакции, които бързо се фикционализират в немскоезичната литература. Победената в Първата световна война Германия „гледа само отстраня“ как пред възхода на петрола по световните пазари Алфред Круп и Аугуст Стайнс – „двамата най-богати мъже на Германия“ (с. 54–55) – изглеждат бедни и незначителни. Главата завършва с две визуализации, като за разлика от традиционните графики или живопис тук е използвана сравнително новата за времето си плакатна стилистика. Петролната сонда, изхвърляща мощен фонтан към безоблачното небе, присъства и на двете факсимилета

(както и на обложката на разглежданата от нас книга, между впрочем). Това са дизайните на две обложки на книги от 1926 г. В единия случай – под наслов „ПЕТРОЛ. Най-новата световна сила“ (с. 56). А в другия – сондата е на преден план и е оптичният център на визуалното поле, но е доминирана от задния план с характерен портрет на „Джон Д. Рокфелер, най-могъщия петролен магнат на Земята, който пръв е прозрял световната мощ на петрола и я е подчинил на собствените си цели“, както четем на факсимилето.

„II. Душа или петрол? Американизиране и нова литература за суровините“ изхожда от „II. I. Америка на Тейлър и Форд“, за да проследи „американската литературна инвазия и повествователната криза“ (с. 77) в традиционните немскоезични наративи, подвластни на позитивизма от 19 век. обстоятелството, че Джойс, Пруст, Дъблин и Музил, но и Синклер, дават изява на новата вълна на повествователна другост, е вече показателно за откъсването на естетическия вкус от добре подредените „големи“ разкази. Показателно е също, че наред с кабарето и редовните вестникарски колонки статус на добра литература добиват и репортажите. А Новата предметност налага съсредоточаване на белетристиката именно върху веществения профил на житейските обстоятелства. Но, както показват коментарът и примерите из драматургията на берлинските сцени, е доста трудно персонажът Петрол да излезе на сцената или поне да стане драматургичен фактор, вместо да бъде използван само като моден за времето фон в мизансцена.

Изложението в третата глава „Петролът като приключение: за възникването на космополитната суровина [sic!]“ (с. 133) става още по-занимателно. Манова сякаш се заиграва със семиотичната поливалентност на „петрол“-а и изгражда на пръв поглед причудливи кореспонденции: „Жени с к.с.“; „гадже от метал“; „пътуване, препускане, зареждане: писане с бензин“; „горивото като медиум на автобиографията“ и др. са формулировки, които предизвикват усмивка, но и размисъл. В тях се загатва една епохална промяна на моралните и социални норми на модерните общества, а оттам – и на епистемите. Както свободното време (сравнително нов феномен в икономическата история), така и положението на жената в социално-ролевите предписания (еманципацията я поставя на волана), а и „излишъци и инфраструктура на суровинния и предметен рай Мексико“ са ядрата на кристализиране, около които са обозримо групирани иначе замайващите с изобилието си примери. Те бележат победния ход на персонажа Петрол – вместо животоописанието на Аз-а, самооценил се като достатъчно интересен (*inter esse* = важен за околните), започват да се появяват фикционализираните сюжети от новата златна треска, като петролът изтласква възглицата и става социален и драматургичен фактор.

Логично следва обобщението на изложеното досега в „IV. Глобално, национално, планетарно: нови стари жанрове за суровините“ (с. 227). Биографичната мода предизвиква смяна на повествователните практики. Много уместно е приведен коментарът на Ернст Роволт – име легенда в германското книгоиздаване, за вече започналия процес на разграждане в литературоведските класификации:

Естествено, аз не съм се отказал от вродената си склонност към художествената литература, но и тук смятам, че вече се забелязва промяната. Младата литература все повече ще става литература на фактите и само в тази насока аз виждам тя да бележи успехи (с. 232).

Приведените примери от белетристиката доказват далновидността на издателя. Авторите вече съзнателно създават „нова вещественост“ в романите си: „Не животът на Наполеон или Цезар ще се разказва тук, а биографията на една материя“, обявява програмно Хайнрих Едуард Якоб по повод своя наръчник „Кафе. Биография на един мотив от световното стопанство“ и разглежда тази своего рода суровина като едно от първите ядра на кристализация в хода на глобализацията. Така изложението, почиващо на културната история на Средна Европа между двете световни войни, се доближава до някои предпочитани аспекти на обществените приоритети през 21 век.

Монографията на Дария Манова почива на богат библиографски апарат в три раздела (с. 317–347), подкрепен от Именен показалец (с. 351–354). „Корпус“-ът на анализирани текстове съдържа 460 заглавия на кореспонденция и журналистически статии, репортажи и есета, размисли и фикционална проза. Стремещт към изчерпателен преглед на писмеността по темата личи и от раздела „Периодика“, според който са проучвани по няколко годишнини на популярни и/или спе-

циализирани издания. Като пример за почти екзотични източници бих посочила „Automobil-Welt. Illustrierte Zeitschrift für die Gesamtinteressen des Automobilwesens“ (1910 – 1929) или „Schriften aus dem Gebiet der Brennstoff-Geologie“ (1929 – 1940), та дори и „Die Kämpferin“ (1919 – 1933) или „Der Weg der Frau“ (1931 – 1933)¹. В раздела не са изрично упоменати многобройните общо тематични ежедневници или седмичници, щом не са систематично проучвани, тъй като само епизодично са публикували отделни материали по темата – такива периодични заглавия са включени чрез интересуващите в случая авторски статии в третия раздел – „Справочна и теоретична литература“. Посочените там 300 библиографски описания затвърждават впечатлението, че авторката умело и целенасочено е подбрала разработки с литературоведски фокус към анализираните в монографията корпус. Не липсват основополагащи наръчници за всеки германист, напр. емблематичните сюжетни селекции на Елизабет Френцел или анализът на Криста и Петер Бюргер на разслояването между „висока“ и „ниска“ литература в хода на европейската Модерност, но също така и умело подбраната „Заветът на Дракула“ от теоретика на архивиращите системи Фридрих Китлер, както и сериозни изследователи в областта на литературната социология като Клаус-Михаел Богдал, Юрген Линк, Рюдигер Сафрански и др. Буди известно недоумение, че при тази дискурсивна насоченост на монографията не са взети под внимание някои от видните културоведи от последните десетилетия, напр. Никлас Луман, който би подкрепил анализа на взаимоотношенията между подсистемите „политика“, „икономика“ и „словесно изкуство“ чрез инструментариума на системната теория. Много добри аргументи, които биха задълбочили застъпените в монографията тези, според мен могат да се почерпят и от културно-социологическите разработки на Пиер Бурдийо и Жан Бодрийар.

Но не тези трудове формират облика на библиографските основи на разглежданата тук книга. В апарата преобладават конкретните изследвания на отделни аспекти на темата за енергийните ресурси на модерните общества в пряка кореспонденция с доминиращите културно-политически условия в обществата на държавите, наложили се като двигатели на цивилизационния процес от началото на 20 век. „Америка“, „Третият райх“, „научните и технологичните новости“ са ключовите думи, около които е групиран богат подбор от заглавия. Те създават базата, върху която възниква и се разпространява популярната литература между двете световни войни. А тя, от своя страна, изгражда и утвърждава специфична обществена нагласа, поддържаща статуквото. Съвсем уместно, сред богатата литература по темата от последния половин век, между „Бреخت и американизмът в театъра на 20-те години [...]“ (1975) и „Черното злато на индустриализацията [...]“ (2020)² Дария Манова е поставила и своето име: напр. статията ѝ „Нефтен пожар. Фантазии за разруха в зората на петролната индустрия“ (2021)³ е публикувана в едно от най-реномираните филологически списания на Германия, което само по себе си е гаранция за качеството на изследването. Библиографският апарат включва и архивите на писателите Антон Цишка, Герхард Хьоп, Ханс Доминик, Херберт Нетте и Казимир Едшмид, както и сбирката „Издателски проспекти на Фишер ферлаг“ редом с документалната сбирка за Хайнрих Едуард Якоб в Германския литературен архив в Марбах; сбирката за Пискатор и архивите на Бернхард Диболд и Вернер Шендел в Академията на изкуствата в Берлин; материалите за Лео Лания в архивите на Историческото дружество в Уисконсин. И библиографският апарат на монографията затвърждава убеждението, че четиригодишната проучвателна дейност на доскорошната докторантка под менторството на проф. Етел Матала де Маза (Хумболт университет, Берлин) и проф. Ханс-Кристиан фон Херман (Технически университет, Берлин) е един много успешен финал на годините на учение на млада-

¹ „Автомобилен свят. Илюстрирано списание за всички интересни моменти в автомобилното дело“ (1910–1929); „Документи по геология на горивата“ (1929–1940); „Боркинята“ (1919–1933); „Пътят на жената“ (1931–1933) – бел. рец.

² Ориг.: Kaes, Anton. Brecht und der Amerikanismus im Theater der 20er Jahre. Unliterarische Tradition und Publikumsbezug, in: Sprache im technischen Zeitalter, 56 (1975), 359–371; Thorade, Nora. Das schwarze Gold der Industrialisierung – Eine Stoffgeschichte der Steinkohle. Paderborn, 2020.

³ Ориг.: Manova, Dariya. Zerstörungsphantasien aus den frühen Tagen der Petroleumindustrie, in: Zeitschrift für Germanistik, 31 (2021) I, 122–138.

та германистка и културоведка Дария Манова. Тя преди години е тръгнала от Езикова гимназия „Проф. д-р Асен Златаров“ във Велико Търново, за да спечели конкурса за стипендия на ДААД за цялостен университетски курс в избрани от нея университет и специалност, а след успешното завършване на бакалавърска и магистърска степен в Хумболтовия университет в Берлин да защити коментиранията тук докторска дисертация. Изказаните на с. 349 благодарности към учители и близки колеги показва, че тя се е ползвала със щедрата подкрепа както на културни институции, така и на компетентни и съпричастни приятели, но е претворила чудесните условия за работа и импулсите от околната среда в много добри изследователски резултати.

Дария Манова е осъществила със завидна лекота двоичната оптика към синхронно и диахронно в езика и в литературата, като разглежда словесни жанрове от различен тип – журналистични и фикционални наративи – обединени от мотива „суровина“. От своя страна, този корпус е продукт на един тесен и много динамичен отрязък от историческо време. Но както разглежданите наративни практики, така и представяните сюжети непрестанно налагат асоциации към нашата съвременност. Един век след анализиранията в монографията на Манова текстове светът – вече безспорно „глобализиран“ (кавичките се опитват не само да смекчат тавтологията, но и да нарушат автоматизма в употребата на термина), дискутира усилено по структурно погледнато същите проблеми. Енергийната криза, причинила многобройни и пак много разрушителни, макар и локални войни, вече трансформира проблема в нов шаблон. Вероятно той може да се опише, с препратка към заглавието на Дария Манова, като „замиращ петрол“ и „електрически слънца“? Не по-малко актуален е и екологичният дискурс: критиката срещу стремглавото разрушаване на извечните природни дадености, зародила се с технологичния бум на модерността, през последния век затвърди негативната конотация на „прогрес“-а, а с това и упованието в добрия изход на Историята. От повърхността на Земята климатичната криза дълбае смъртоносни коридори към сърцето на планетата, а историята на човешкия род зависи от т.нар. *global player*. „Световните играчи“ от своя страна предизвикват традиционната политика, която често става параван за подчиняването на националните държави на исканията за икономическа свобода, за властването на пазара, чиято едничка ценност е икономическата ефикасност, а тя, от своя страна, неотклонно налага да се премахнат социално обоснованите политически и административни бариери, противодействащи на възможно най-голямата индивидуална печалба. Така осмислена, настоящата монография представлява принос към историята на мотивите в литературата и към сложната плетеница от културологични аспекти в системата на обществения живот. Но тя е и много повече, защото навежда читателя към системно мислене на устойчивите фактори, определящи развоя на цивилизацията ни.

Николина Бурнева*

* **Николина Бурнева** – проф. емеритус д-р, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, nikolina.burneva@abv.bg